

Numerikus matematika

Baran Ágnes

Előadás
Lebegőpontos számok

Lebegőpontos számok

Lebegőpontos számok

Példa.

$a = 10$

$$0.3721 = \frac{3}{10} + \frac{7}{10^2} + \frac{2}{10^3} + \frac{1}{10^4}$$

$$21.65 = 0.2165 \cdot 10^2 = \left(\frac{2}{10} + \frac{1}{10^2} + \frac{6}{10^3} + \frac{5}{10^4} \right) \cdot 10^2$$

$a = 2$

$$0.1101 = \frac{1}{2} + \frac{1}{2^2} + \frac{0}{2^3} + \frac{1}{2^4}$$

$$0.001011 = 0.1011 \cdot 2^{-2} = \left(\frac{1}{2} + \frac{0}{2^2} + \frac{1}{2^3} + \frac{1}{2^4} \right) \cdot 2^{-2}$$

Lebegőpontos számok

A nemnulla lebegőpontos számok alakja:

$$\pm a^k \left(\frac{m_1}{a} + \frac{m_2}{a^2} + \cdots + \frac{m_t}{a^t} \right)$$

ahol

$a > 1$ egész, a számábrázolás alapja

$t > 1$, egész, a mantissa hossza

$k_- \leq k \leq k_+$ egész, a karakterisztika, ahol $k_- < 0$ és $k_+ > 0$ adott

$1 \leq m_1 \leq a - 1$, egész (a szám normalizált)

$0 \leq m_i \leq a - 1$, egész, ha $i = 2, \dots, t$

röviden: $[\pm|k|m_1, \dots, m_t]$

ahol $(m_1, \dots, m_t)$ a mantissza.

Az a, t, k_-, k_+ értékek egyértelműen leírják az ábrázolható számok halmazát.

Példa.

Legyen $a = 2, t = 4, k_- = -3, k_+ = 2$.

(a) Írjuk fel a következő számok lebegőpontos alakját:

0.6875, 0.8125, 3.25

(b) Hány pozitív normalizált lebegőpontos szám ábrázolható ilyen jellemzők mellett?

A legnagyobb ábrázolható szám:

$$\begin{aligned}M_{\infty} &= a^{k_+} \left(\frac{a-1}{a} + \frac{a-1}{a^2} + \cdots + \frac{a-1}{a^t} \right) \\&= a^{k_+} \left(1 - \frac{1}{a} + \frac{1}{a} - \frac{1}{a^2} + \cdots + \frac{1}{a^{t-1}} - \frac{1}{a^t} \right) \\&= a^{k_+} (1 - a^{-t})\end{aligned}$$

A legkisebb pozitív normalizált ábrázolható szám:

$$\varepsilon_0 = a^{k_-} \left(\frac{1}{a} + 0 + \cdots + 0 \right) = a^{k_- - 1}$$

Szubnormális számok: ha $k = k_-$, akkor $m_1 = 0$ is lehet.

Az 1 mindig lebegőpontos szám:

$$1 = a^1 \cdot \frac{1}{a}, \quad \text{vagy röviden: } 1 = [+|1|1, 0, \dots, 0]$$

Az 1 jobboldali szomszédja:

$$1 + \varepsilon_1 = [+|1|1, 0, \dots, 0, 1]$$

másképp:

$$1 + \varepsilon_1 = a \left(\frac{1}{a} + 0 + \dots + 0 + \frac{1}{a^t} \right) = 1 + a^{1-t}$$

azaz $\varepsilon_1 = a^{1-t}$ (**gépi epszilon**)

Az IEEE lebegőpontos aritmetikai szabvány:

	egyszeres pontosság	dupla pontosság
méret	32 bit	64 bit
mantissza	23+1 bit	52+1 bit
karakterisztika	8 bit	11 bit
ε_1	$\approx 1.19 \cdot 10^{-7}$	$\approx 2.22 \cdot 10^{-16}$
M_∞	$\approx 10^{38}$	$\approx 10^{308}$

mivel m_1 mindig 1, ezért nem ábrázoljuk az előjel ábrázolására 1 bit

Adott a, t, k_+, k_- mellett az ábrázolható lebegőpontos számok a $[-M_\infty, M_\infty]$ intervallum egy megszámlálható részhalmazát alkotják.

Példa

- (a) Ábrázoljuk számegyenesen az $a = 2, t = 4, k_- = -3, k_+ = 2$ jellemzők mellett felírható összes pozitív normalizált lebegőpontos számot.
- (b) A fenti számábrázolási jellemzők mellett mennyi lesz M_∞, ε_0 és ε_1 értéke?
- (c) Mit mondhatunk két szomszédos szám távolságáról?
- (d) Mit mondhatunk a szomszédos számok távolságáról, ha k_+ értékét 4-re módosítjuk?
- (e) Mi lenne, ha $k_+ > 4$ teljesülne?

Példa.

A pozitív normalizált lebegőpontos számok $a = 2$, $t = 4$, $k_- = -3$, $k_+ = 2$ esetén.

	$k = 0$	$k = 1$	$k = 2$	$k = -1$	$k = -2$	$k = -3$
0.1000	$\frac{8}{16}$	$\frac{8}{8}$	$\frac{8}{4}$	$\frac{8}{32}$	$\frac{8}{64}$	$\frac{8}{128}$
0.1001	$\frac{9}{16}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{9}{4}$	$\frac{9}{32}$	$\frac{9}{64}$	$\frac{9}{128}$
0.1010	$\frac{10}{16}$	$\frac{10}{8}$	$\frac{10}{4}$	$\frac{10}{32}$	$\frac{10}{64}$	$\frac{10}{128}$
0.1011	$\frac{11}{16}$	$\frac{11}{8}$	$\frac{11}{4}$	$\frac{11}{32}$	$\frac{11}{64}$	$\frac{11}{128}$
0.1100	$\frac{12}{16}$	$\frac{12}{8}$	$\frac{12}{4}$	$\frac{12}{32}$	$\frac{12}{64}$	$\frac{12}{128}$
0.1101	$\frac{13}{16}$	$\frac{13}{8}$	$\frac{13}{4}$	$\frac{13}{32}$	$\frac{13}{64}$	$\frac{13}{128}$
0.1110	$\frac{14}{16}$	$\frac{14}{8}$	$\frac{14}{4}$	$\frac{14}{32}$	$\frac{14}{64}$	$\frac{14}{128}$
0.1111	$\frac{15}{16}$	$\frac{15}{8}$	$\frac{15}{4}$	$\frac{15}{32}$	$\frac{15}{64}$	$\frac{15}{128}$

$$M_\infty = 2^2(1 - 2^{-4}) = \frac{15}{4} \text{ és } \varepsilon_0 = 2^{-3-1} = \frac{1}{16} \left(= \frac{8}{128} \right)$$

Legyen $y = a^k \cdot 0.m_1m_2\dots m_t$.

A legközelebbi nála nagyobb szám

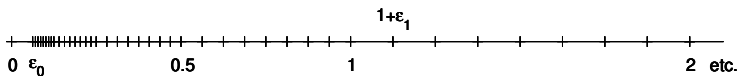
$$a^k \cdot \frac{1}{a^t} = a^{k-t}$$

távolságra van tőle.

Nagyobb karakterisztika $\rightarrow$ nagyobb lépésköz.

Ha $k > t$, akkor a lépésköz nagyobb mint 1.

$a = 2$, $t = 4$, $k_- = -3$ esetén

$$\varepsilon_0 = a^{k_- - 1} = 2^{-4} = \frac{1}{16},$$

$$\varepsilon_1 = a^{1-t} = 2^{-3} = \frac{1}{8}$$

Példa

Vizsgáljuk meg számítógépünkön a $2^{66} + 1 == 2^{66}$, $2^{66} + 10 == 2^{66}$, $2^{66} + 100 == 2^{66}$, $2^{66} + 1000 == 2^{66}$ és $2^{66} + 10000 == 2^{66}$ logikai kifejezések értékét!

Dupla pontosság esetén ($t = 53$):

y	a jobboldali szomszéd távolsága
1	$\approx 2.22 \cdot 10^{-16}$
16	$\approx 3.5527 \cdot 10^{-15}$
1024	$\approx 2.27 \cdot 10^{-13}$
$2^{20} \approx 10^6$	$\approx 2.33 \cdot 10^{-10}$
$2^{52} \approx 4.5 \cdot 10^{15}$	1
$2^{60} \approx 1.15 \cdot 10^{18}$	256
$2^{66} \approx 7.38 \cdot 10^{19}$	16384

Kerekítés

A $[-M_\infty, M_\infty]$ intervallumból nem minden szám írható fel lebegőpontos alakban.

Példa

A 0.1 kettes számrendszerbeli alakja:

0.0001100110011001100....

Az $\frac{1}{3}$ kettes számrendszerbeli alakja:

0.0101010101010....

Kerekítés

Legyen $x \in [-M_\infty, M_\infty]$ egy valós szám, $fl(x)$ pedig a hozzárendelt lebegőpontos szám.

Szabályos kerekítés esetén:

$$fl(x) = \begin{cases} 0, & \text{ha } |x| < \varepsilon_0 \\ \text{az } x\text{-hez legközelebbi lebegőpontos számok} \\ \text{közül a nagyobb abszolút értékű,} & \text{ha } |x| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

Levágás esetén:

$$fl(x) = \begin{cases} 0, & \text{ha } |x| < \varepsilon_0 \\ \text{az } x\text{-hez legközelebbi lebegőpontos szám a } 0 \text{ felé,} & \text{ha } |x| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

Megjegyzés

Ha az ábrázolni kívánt szám két szomszédos lebegőpontos szám között félúton helyezkedik el, akkor a valóságban az előzőnél bonyolultabb kerekítési szabály alapján történik a kerekítés.

Példa

Legyen $a = 2$, $t = 4$, $k_- = -3$, $k_+ = 2$. Mi lesz a 0.1-hez rendelt lebegőpontos szám szabályos kerekítés, illetve levágás esetén?

A 0.1 kettes számrendszerben, normalizálva:

$$2^{-3} \cdot 0.1100110011001100....$$

Szabályos kerekítés:

$$f(0.1) = 2^{-3} \cdot 0.1101$$

Levágás:

$$f(0.1) = 2^{-3} \cdot 0.1100$$

Kerekítés

Az **abszolút hiba** becslése

szabályos kerekítésnél:

$$|fl(x) - x| \leq \begin{cases} \varepsilon_0, & \text{ha } |x| < \varepsilon_0 \\ \frac{1}{2}\varepsilon_1|x|, & \text{ha } |x| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

levágásnál:

$$|fl(x) - x| \leq \begin{cases} \varepsilon_0, & \text{ha } |x| < \varepsilon_0 \\ \varepsilon_1|x|, & \text{ha } |x| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

Kerekítés

A **relatív hiba** becslése, ha $|x| \geq \varepsilon_0$

szabályos kerekítésnél:

$$\frac{|f(x) - x|}{|x|} \leq \frac{1}{2}\varepsilon_1$$

levágásnál:

$$\frac{|f(x) - x|}{|x|} \leq \varepsilon_1$$

Gépi epszilon (ε_1)

Adott számábrázolási jellemzők mellett az 1 és a jobboldali lebegőpontos szomszédjának a távolsága.

Alapműveleteknél:

1. példa:

$$a = 10, t = 3$$

$$x = 0.425 \cdot 10^{-1}, y = 0.677 \cdot 10^{-2}$$

$$fl(x + y) = ?$$

$$y \rightarrow y = 0.0677 \cdot 10^{-1} \quad (\text{tartalék számjegyek})$$

$$x + y = 0.425 \cdot 10^{-1} + 0.0677 \cdot 10^{-1} = 0.4927 \cdot 10^{-1}$$

$$fl(x + y) = \begin{cases} 0.492 \cdot 10^{-1}, & \text{levágás} \\ 0.493 \cdot 10^{-1}, & \text{szabályos kerekítés} \end{cases}$$

2. példa:

$$a = 10, t = 3$$

$$x = 0.367 \cdot 10^{-2}, y = 0.682 \cdot 10^{-2}$$

$$fl(x + y) = ?$$

$$x + y = 0.367 \cdot 10^{-2} + 0.682 \cdot 10^{-2} = 1.049 \cdot 10^{-2} = 0.1049 \cdot 10^{-1}$$

$$fl(x + y) = \begin{cases} 0.104 \cdot 10^{-1}, & \text{levágás} \\ 0.105 \cdot 10^{-1}, & \text{szabályos kerekítés} \end{cases}$$

Alapműveleteknél:

Jelölje $\triangle$ a négy alapművelet valamelyikét, legyen x és y lebegőpontos szám. Tíh a gép a műveletet pontosan végrehajtja és az eredményhez hozzárendel egy lebegőpontos számot. Ekkor

szabályos kerekítés esetén:

$$|fl(x \triangle y) - x \triangle y| \leq \begin{cases} \varepsilon_0, & \text{ha } |x \triangle y| < \varepsilon_0 \\ \frac{1}{2}\varepsilon_1 |x \triangle y|, & \text{ha } |x \triangle y| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

levágás esetén:

$$|fl(x \triangle y) - x \triangle y| \leq \begin{cases} \varepsilon_0, & \text{ha } |x \triangle y| < \varepsilon_0 \\ \varepsilon_1 |x \triangle y|, & \text{ha } |x \triangle y| \geq \varepsilon_0 \end{cases}$$

Összefoglalva:

ha $|x \triangle y| > M_\infty$, akkor **túlcsordulás**,

ha $|x \triangle y| < \varepsilon_0$, akkor **alulcsordulás** ($fl(x \triangle y) = 0$)

ha $\varepsilon_0 \leq |x \triangle y| \leq M_\infty$, akkor az előző reláció átírható:

$$fl(x \triangle y) = (x \triangle y) \cdot (1 + \varepsilon_\Delta), \quad \text{ahol } |\varepsilon_\Delta| \leq \varepsilon_1 \begin{cases} 1, & \text{levágás} \\ \frac{1}{2}, & \text{szabályos kerekítés} \end{cases}$$

A hibák terjedése

Legyenek $x_0, x_1, \dots, x_n$ lebegőpontos számok.

$S_n = \sum_{i=0}^n x_i = ?$, ha az összeadás algoritmus:

$$S_0 = x_0, \quad S_k = S_{k-1} + x_k, \quad k = 1, \dots, n.$$

A hiba becslése:

$$|fl(S_n) - S_n| \leq n\varepsilon_1|x_0| + n\varepsilon_1|x_1| + (n-1)\varepsilon_1|x_2| + \dots + \varepsilon_1|x_n|$$

Egy durvább becslés:

$$|fl(S_n) - S_n| \leq n\varepsilon_1 \sum_{k=0}^n |x_k|$$

Ha minden x_k pozitív, akkor

$$\left| \frac{fl(S_n) - S_n}{S_n} \right| \leq n\varepsilon_1$$

Megjegyzések

- A lebegőpontos összeadás nem asszociatív

Példa

Vizsgálja meg számítógépén a $0.4 - 0.5 + 0.1 == 0$ és a $0.1 - 0.5 + 0.4 == 0$ logikai kifejezések értékét.

- Az elvégzett műveletek számának növekedésével a kerekítési hiba tipikusan nő. Matematikailag ekvivalens kifejezések értékére lényegesen különböző értékeket kaphatunk a gépi számítás során.

Példa

Az alábbi algoritmus végrehajtása után mennyi az x elméleti, illetve a gépi számítás után adódó értéke?

```
x=1/3;  
for i=1:40  
    x=4*x-1;  
end
```

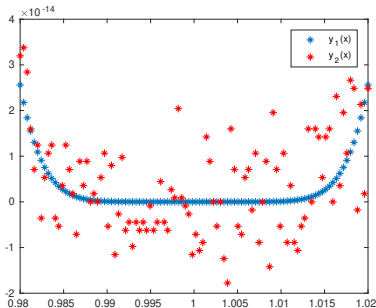

Példa

Számítógépén határozza meg és ábrázolja az 1 egy kis környezetében az $(x - 1)^8$ kifejezés értéket az alábbi két (matematikailag ekvivalens) módon:

$$y_1(x) = (x - 1)^8,$$

$$y_2(x) = x^8 - 8x^7 + 28x^6 - 56x^5 + 70x^4 - 56x^3 + 28x^2 - 8x + 1$$

Megjegyzések

- A kifejezések alkalmas átalakításával elkerülhető, hogy a köztes eredmények (és így a végeredmény is) túlcsorduljanak.

Példa

Legyen $x = (10^{200}, 1)$. Számítsa ki gépén az x normáját az alábbi két módon.

(a)

$$\|x\| = \sqrt{x_1^2 + x_2^2}$$

(b)

$$c = \max\{|x_1|, |x_2|\}, \quad \|x\| = c \cdot \sqrt{\left(\frac{x_1}{c}\right)^2 + \left(\frac{x_2}{c}\right)^2}$$